

Trendy v pasienkovom hospodárstve

Novák, J.: *Trends in Pasture Farming. Životné prostredie*, 2011, 45, 3, p. 158 – 161.

Formation of pasture on the territory of current Slovakia has been related to livestock husbandry and deforestation in the Neolithic Period. Slavs in the 4th and 5th century A.D. grazed the livestock on pasture near the settlements. During the feudalism the pastures belonged to landlords. The urbar's and pasture's societies were created. Pastures are divided according to the method of use to individual and collective. From the 14th to the 17th century Wallachian colonization conditioned the formation of mountain sheepherding. In the period of capitalism were created the urbar, village, pasture and compossessorate communities. Plenty of animals caused damages to forests and soil erosion, therefore were issued the Acts on the organization of cattle grazing on common pastures. In the term of collectivization after World War II passed the pastures into ownership of uniform agricultural cooperatives. Development of agricultural mass-production led to excessive concentration of animals on pasture, the intensification by fertilizer, amelioration of wetlands etc. After the year 1990, nationalized properties were returned in the process of restitution to their original owners. According to the current statistical data in the comparison between the year 1920 and present there were more pastures than a meadows, their share has declined by succession to forest. In recent years, there is increasing of share of pastures caused by grassing of arable land on slopes areas, but they need is less because of the decrease in livestock since 1990. Besides their production functions come to the fore also their non-productive functions. Agri-environment schemes, NATURA 2000 etc., help in ecologisation of the countryside.

Key words: formation, development and use of pastures, animals, countryside

Pasenie je najlacnejší spôsob kŕmenia hospodárskych zvierat a základný spôsob využívania pasienkov. Optimálny termín na pasenie je koniec odnožovania a začiatok steblovania tráv. Najstarším tradičným spôsobom využívania pasienkov je pasenie pomocou pastiera a psa (neusmernené voľné pasenie). Usmernenými spôsobmi sú honové pasenie, pásová, dávková, jedno- a viacoplôtková (rotačná) pastva a najnovší spôsob je pomocou virtuálnej ohrady na princípe satelitnej navigácie. Ohrada pre zvieratá je voľným okom neviditeľná, pretože existuje len v počítačovom spracovaní. Zviera má obojok nasadený okolo krku, v ktorom sú solárne články. GPS prijímač v spojení so satelitom riadi zviera po celý čas pasenia a dáva mu signály do ucha. Pri usmernených spôsoboch pasenia nespasené rastliny (nedopasky) je treba pokosiť pred kvitnutím burinových druhov, aby nedochádzalo k zaburiňovaniu porastov.

Typické vysokohodnotné pasienkové porasty s prevahou mätonohu trváceho (*Lolium perenne*) do

25 % a ďateliny plazivej (*Trifolium repens*) do 20 %, spolu s ostatnými hodnotnými druhmi tráv a bylín, pri pravidelnom spásaní, hnojení exkrementami, zaťažovaní a zošľapovaní sú v blízkosti fariem. V horských oblastiach na vzdialenejšie plochy s menej kvalitnými pasienkami sa umiestňujú jalovice a na najvzdialenejšie ovce – ovčie pasienky s dominanciou kostravy červenej (*Festuca rubra*), príp. psinčekom tenučkým (*Agrostis capillaris*).

Historický vývoj pasienkových hospodárstiev

Nárast počtu obyvateľov na území dnešného Slovenska mal za následok prechod od nomádskeho a koristníckeho spôsobu života zberača-lovca k produkčnému pastierskemu a roľníckemu spôsobu života, spojenému s domestikáciou a chovom zvierat (pastier-roľník). Pastieri osídľovali najskôr nížinné oblasti s lesostepnou a stepnou vegetáciou. V horských a podhorských oblastiach po vyklčovaní a vypálení stromov

odlesňovali a sprístupňovali plochy na pasenie. Začiatok systematického chovu zvierat sa datuje do obdobia neolitu, t. j. asi 7 000 rokov pred n. l. Expanzia keltského etnika (500 – 400 rokov pred n. l.) do Karpatskej kotliny umožnila používanie kosa na kosenie plôch a určitú časť roka kŕmenie senom. Slovania v 4. až 5. storočí pásli zvieratá na pasienkoch v blízkosti obydľí.

V období feudalizmu pasienky patrili zemepánom. Tristo rokov trvajúca valašská kolonizácia (14. – 17. storočie) spôsobila na území Slovenska výrazne zmeny v oblasti pasienkarstva. Za kráľa Žigmunda na základe valašského práva zalesnené vysokohorské oblasti Východných a Západných Karpát osídľovali najmä Valasi-osadníci z Valašska (južná časť Rumunska), ktorí prenikali karpatským oblúkom. Medzi Valachmi boli utečenci pred Turkami zo Sedmohradska, Podkarpatskej Rusi a z Haliča. S príchodom Valachov sa v Karpatoch rozšírilo horské salašníctvo. Odlesnené vysokohorské polohy a vytvorené pasienky pre ovce (poloniny, poľany, sekundárne hole) udržiavali pravidelným pasením a čistením od náletov drevín. Kolonizácia na základe valašského práva súvisela aj so zakladaním osád. Na pasienkoch vzdialenejších od osád a dedín, odkiaľ sa nebolo možné denne vracať, zvieratá s pastiermi zostávali od jari do jesene. Hlavný ovčiar (bača) obyčajne ovce nepásol, ale riadil mliečne hospodárstvo a prevádzku salaša (Slavkovský, 2002; Novák, 2008b).

Cieľom valašského spôsobu horského salašníctva bolo zabezpečiť dostatok pastvy, aby salaš mohol zotrvať čo najdlhšie na jednom stanovišti. Prekladanie košiarov sa plochy pasienkov košarovaním hnojili a zlepšila sa ich botanická štruktúra. Podstata spočívala v kombinácii letného pasenia so zimným maštalným chovom, čím nadobudlo sezónny charakter. Horské salašníctvo sa vo svojom ďalšom vývoji začalo modifikovať. Pod vplyvom nových myšlienok pôvodného obyvateľstva sa utvárali nové formy salašníctva súvisiace s výrobou bryndze, pareníc, oštiepkov a žinčice. Tento systém chovu oviec ovplyvnil aj kultúru, ľudové umenie, stravu, osídlenie a spôsob života. Pôvodný salašnícky spôsob sa zachoval až do dnešných dní.

Obce platili za hospodárske užívanie pasienkov predpísané dávky a poplatky. Šľachtická pôda sa delila podľa spôsobu využívania na panskú a poddanskú (urbársku). Tvorili sa urbárske spoločnosti. Pasienky sa podľa spôsobu užívania delili na individuálne a spoločné.

Využívanie znovu odlesnených horských pasienkov mäsovým dobytkom Charolais bez ustajnenia v blízkosti Kokavy nad Rimavicou (Diel, 845 m n. m., 2008). Foto: Ján Novák

V období kapitalizmu individuálne vlastníctvo pasienkov bolo rozšírené najmä v oblasti rozptýleného osídlenia (v lazničkých usadlostiach). Najrozvinutejšie formy individuálneho salašníctva sa zachovali na lazoch stredného Slovenska v Krupine, Senohrade, Klenovci, Kokave nad Rimavicou, Očovej, Detve a i. Individuálne pasenie na pasienkoch v blízkosti dedín súviselo tiež s pasením zvierat jednotlivu uviazaných na retiazke, ktoré sa zachovalo dodnes. Okrem individuálnych existovali v obci aj spoločné urbárske pasienky. Vlastníkom bol urbáriat, ktorý vykonával správu spoločného majetku (od 20 do 250 ha) prostredníctvom volených funkcionárov na čele s predsedom. Inde boli obecné pasienky, ktorých užívanie regulovalo vedenie obce a pri ich nedostatku sa pasienky prenajímali aj od vlastníkov iných obcí. Podielníci si vytvárali aj pasienkové spoločenstvá. V historických listinách zo 16. až 19. storočia sa hromadili zákazy pasenia v lesoch, pretože začal vzrastať význam lesa na produkciu dreva. Za Márie Terézie bolo vydané nariadenie na spoločné pasenie pod dozorom obecných pastierov, aby sa zamedzilo škodám, spôsobeným eróziou. Pasenie v lesoch sa obmedzilo tzv. tereziánskou reguláciou, pretože neúmerným spásaním, najmä kozami, dochádzalo k poškodzovaniu lesných porastov. V obciach s vyšším počtom oviec sa utvárali salašné spoločenstvá (salašné spolky). V roku 1894 bol vydaný zákon o organizovaní pasenia dobytku na spoločných pasienkoch.

Na konci 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia registrujeme značný rozvoj v chove hovädzieho dobytku

Nevyužívaný pasienok postupne zarastá smlzom kroviskovým a šípkami, sukcesiou postupne smeruje do lesného spoločenstva (Krníšov pri Hontianskych Nemciach, 2005). Foto: Ján Novák

ka. Systém pasenia v spoločných stádach umožňoval lepšiu evidenciu dobytky kvôli zdaňovaniu. V spoločnom vlastníctve boli pasienky obecné, urbárske a pasienkových spoločností. V týchto prípadoch neboli pasienkové plochy rozdelené a na ich hospodárskom úžitku sa podieľali jednotliví členovia podľa veľkosti svojho podielu. Všetky práce spojené s údržbou pasienkov vykonávali členovia spoločnosti kolektívne. Vo väčšine obcí sa organizovalo kolektívne pasenie na urbárskych alebo obecných pasienkoch. Spoločné pasenie zabezpečoval urbársky alebo salašný spolok, ktorý združoval chovateľov oviec. Zodpovednosť za stáda prevzali najatí pastieri. Ovce sa vyhánali na pastvu 24. apríla (na Juraja). Pásli sa od polovice apríla do polovice mája na lúkach, ktoré sa kultivovali košarovaním, potom sa vyhánali na pasienky v blízkosti salaša, kde boli počas celého leta a na lúky sa vracali až na jeseň. Ukončenie pasenia alebo salašníckej sezóny bolo v regiónoch rozdielne a pohybovalo sa od 8. septembra do 26. októbra (na Mítru – Demetera).

Obdobie kapitalizmu bolo aj na Slovensku spojené s intenzifikáciou poľnohospodárskej výroby, ktorej súčasťou bol i chov dobytky. Najväčší úpadok však nastal v chove oviec. Hospodárstva, ktoré chovali ovce pre vlnu, nevydržali konkurenciu lacnej importovanej vlny. Na lepších pasienkoch, najmä v nížinných oblastiach, sa začalo pestovať obilie a technické plodiny, o ktoré bol na trhu záujem. Urbárske, obecné, pasienkové spoločenstvá roľníkov alebo pasienky, ktoré si roľníci prenajímali od

štátu, komposesorátu a iných vlastníkov (obce, bývalí urbárnici, želiari a ostatní) udržiavali spoločne.

Chov hospodárskych zvierat v medzivojnovom období (1918 – 1944) bol silne poznačený 1. svetovou vojnou. Pre nedostatok mužských pracovných síl sa prestalo pásť na mnohých pasienkoch. Po 2. svetovej vojne v roku 1949 vyšiel zákon o urbárskych pasienkoch spolu so zákonom o jednotných roľníckych družstvách, čo znamenalo, že pasienkový majetok sa odovzdával do vlastníctva družstva v tom momente, ako sa založilo. V období kolektívizácie poľnohospodárstva (1950 – 1953) sa začali budovať prvé melioračné podniky na odvodnenie plôch a skultúrnenie krajiny, čím sa začal sústredený plošný tlak na vidiecku krajinu. V 60. až 80. rokoch 20. storočia sa budovali rozsiahle pasienkové alebo lúčno-pasienkové areály s intenzívnym systémom obhospodarovania, zároveň aj s hnojivicovými hospodárstvami (Ružomberok, Lubietová, Podlavice a i.). Rozvoj veľkovýroby a nadmerná koncentrácia zvierat jednej kategórie priniesli

problémy s eróziou pôdy pri pasení stád, najmä dojníc. Nadmerná aplikácia hnojovice v blízkosti fariem spôsobovala zaburiňovanie až ruderalizáciu porastov. Od 60. rokov boli vyhlasované aj chránené územia, na ktorých bolo pasenie zakázané. Pred rokom 1990 sa pasienky hnojili priemyselnými hnojivami (aj diferencovane podľa kvality porastu), vápnili, na zlepšenie kvality porastov sa bezorbovými sejačkami prisievali semená chýbajúcich druhov tráv a ďatelín. Do roku 1990 boli niektoré plochy rozorané a stali sa ornou pôdou. Po roku 1990 sa zoštatnené majetky vrátili pôvodným majiteľom v procese reštitúcie.

Rozloha pasienkov je závislá od stavov zvierat. V roku 1870 na každých 3 obyvateľov pripadal 1 kus hovädzieho dobytky a na každého obyvateľa 1 ovca (koza). Do roku 1900 sa počet kusov hovädzieho dobytky zvýšil o viac ako 20 % (Kavuliak, Sulík, 1952). Odvtedy sa počet obyvateľov zdvojnásobil, avšak počet zvierat sa výrazne znížil. Teraz pripadá na 9 obyvateľov 1 kus hovädzieho dobytky a na 17 obyvateľov 1 ovca. V stavoch hovädzieho dobytky od roku 1970 do roku 2010 došlo k poklesu o 65 %, z toho dojníc o 71 % (najviac po roku 1990). Výmera trávnych porastov na území dnešného Slovenska, ktorá sa začala štatisticky evidovať od roku 1920, bola 1 050 314 ha, čo predstavovalo 34,20 % poľnohospodárskej pôdy, z toho pasienkov bolo 608 000 ha (57,90 %). Po 2. svetovej vojne v roku 1945 sa plochy znížili na 572 000 ha (59,92 %). Na začiatku reštrukturalizácie v roku 1990 stav pasienkov

bol 536 000 ha (69,07 %). Po osamostatnení Slovenska v roku 1993 sa plochy čiastočne zvýšili na 547 000 ha (67,95 %). V porovnaní s rokom 1920 v roku 2004 sme evidovali zníženie plôch pasienkov zo 608 000 na 547 000 ha. Pasienky počas historického vývoja tvorili do 70 % z celkovej výmery trávnych porastov (na porovnanie v ČR bolo vždy viac lúk ako pasienkov).

Súčasný stav pasienkov vo vidieckej krajine

Plochy pasienkov vytvorené na pasienie ako produkt ľudskej činnosti sú potenciálnym lesným územím. Na ich trvalú udržateľnosť je potrebný pravidelný zásah človeka, pretože bez jeho vplyvu sukcesiou prirodzene smerujú do lesa. V súčasnosti určitým oživením plôch pasienkov je renesancia celoročného chovu dobytky s mäsovou úžitkovosťou bez ustajnenia, ktorý rešpektuje spoločný pobyt dojčiacich kráv s teľatami a stáva sa jednou z alternatívnych foriem údržby krajiny. Extenzívny chov zvierat pri dodržaní optimálneho zaťaženia (menej ako 1 VDJ.ha⁻¹) je šetrný k životnému prostrediu. Výhodou sú nízke náklady na ustajňovacie priestory a stabilizuje sa zdravie zvierat. Zvieratá sú v zime kŕmené na vyhradených miestach (krmoviskách) a v oblastiach, kde je snehová prikrývka nízka, možno uvažovať aj o podzimnej alebo zimnej pastve „na steblo“. Do tohto spôsobu chovu zvierat na pasienkoch sa zaraďuje najmä hovädzí dobytok (teľce, jalovice, volky) a ovce, ale do úvahy prichádzajú aj kozy, kone na mäso, husi, zdomácnené daniele, muflóny, jelene, lamy a i. V oblasti Karpát treba uvažovať aj o záchrane karpatského horského dobytky (sivohnedého až červenohnedého) a huculských koní (Novák, 2008b).

V posledných desaťročiach sa na jednej strane zatrávňovaním ornej pôdy na svahoch v rámci agroenvironmentálnych opatrení zvyšuje podiel trávnych porastov, ale po neustálom znižovaní stavov zvierat po roku 1990 je plôch pasienkov viac, ako je potreba zvierat na pasienie. Salaše sa z vysokohorských sťahujú do nižších polôh. Na opustených plochách pasienkov sa postupnou sukcesiou mení spoločenstvo rastlín. Dôsledkom je zníženie druhovej diverzity, ale aj výživovej hodnoty porastov, pretože podiel druhov s vyššou kŕmnou hodnotou klesá. Vysoké druhy rastlín zvyšujú svoje zastúpenie na úkor nízkych. V prvých dvoch rokoch po opustení porastu sa zvyšuje množstvo nadzemnej fytohmoty, čo spôsobuje nahromadenie stariny, postupne dochádza k ich zaburiňovaniu až ruderalizácii. Na chudobných stanovištiach s kyslým pôdotvorným substrátom jemnejšie a chutnejšie druhy pre zvieratá ustupujú a dominanciu získava psica tuhá (*Nardus stricta*) a v blízkosti lesov orličník obyčajný (*Pteridium aquilinum*). Stretávame sa aj s monocenózami tvrdých a drsných tráv: smľz kroviskový (*Calamagrostis epigejos*) a pýr plazivý (*Elytrigia repens*), ale tiež bylín mrkva

obyčajná (*Daucus carota*), čakanka obyčajná (*Cichorium intybus*) a i. Na prehnojených plochách po opustení salašov, na košariskách a nočlašiskách, s dostatkom dusíka a draslíka v pôde (eutrofizácia pôdy), po ruderalizácii porastov dominujú štiavec tupolistý (*Rumex obtusifolius*) a prhlava dvojdomá (*Urtica dioica*), príp. trebulka lesná (*Anthriscus sylvestris*), vo vysokohorských a alpínskych polohách štiavec alpský (*Rumex alpinus*). Opustené pasienky sa degradujú, zarastajú drevinovou vegetáciou a prirodzeným spôsobom sukcesiou postupne smerujú do lesných spoločenstiev (Novák, 2008a, 2009).

* * *

Pasienkové agroekosystémy s trávovo-bylinnými spoločenstvami rastlín sú dôležitou súčasťou vidieckej krajiny. Úmyselný antropický tlak na prírodné prostredie lesov vo vidieckej krajine v skupine lúčnych a pasienkových prvkov vytvoril a vytvára druhotnú (sekundárnu) krajinnú štruktúru, ktorá vzniká pôsobením hospodárskej činnosti človeka na pôvodnú krajinu (Hilbert, 2002). V trvalo udržateľnom rozvoji extenzívne, intenzívne, suché, mezofilné a vlhké pasienky zaraďujeme k obnoviteľným prírodným zdrojom. Predstavujú prírodné dedičstvo s nenahraditeľným genofondom. Svojou pestrosťou, rozmanitosťou, relatívnou zachovalosťou a regeneračnou schopnosťou vytvárajú predpoklad na zachovanie vzácnych, zraniteľných a ohrozených druhov rastlín a živočíchov. Okrem produkčných sa do popredia dostávajú aj ich mimoprodukčné funkcie. Na finančnú podporu farmárov na zavádzanie poľnohospodárskych postupov priateľských k životnému prostrediu a pomoc ekologizácii vidieckej krajiny slúžia agroenvironmentálne programy, NATURA 2000, chránené vtáčie územia a i.

Literatúra

- Hilbert, H.: Krajinná ekológia. Banská Bystrica : UMB, 2002, 52 s.
 Kavuliak, A., Sulík, J.: Les a pasienie. Bratislava : ORAČ, roľnícke nakladateľstvo, 1952, 100 s.
 Novák, J.: Obnova pasienkov na karpatských salašoch. Nitra : ÚVTIP, 2008a, 200 s.
 Novák, J.: Pasienky, lúky a trávniky. Prievidza : Patria I., spol. s r. o., 2008b, 708 s.
 Novák, J.: Trávne porasty po odlesnení a samozalesnení. Brno : Tribun EU, spol. s r. o., 2009, 165 s.
 Slavkovský, P.: Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2002, 240 s.

Doc. Ing. Ján Novák, PhD., novak.jan@uniag.sk
Katedra trávnych ekosystémov a kŕmnych plodín Fakulty agrobiológie a potravinových zdrojov Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, Tr. A. Hlinku 2, 949 01 Nitra